

УДК 334.012.64:332.122

РОЛЬ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РЕФОРМУВАННІ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Буркинський Б.В.

В статті показана роль малого підприємництва в соціально-економічному розвитку регіону, пропонуються скореговані цілі програм його розвитку для більш активного включення в процеси модернізації економіки.

Сьогодні не приходиться доводити, що малий бізнес став одним з важливіших елементів національної економіки. Роль малого бізнесу в економіці України і її регіонів, а також його соціальне значення в теперішній час достатньо детально вивчено. Малий бізнес, оперативно заповнює ринкові ніші, обслуговує вузькі і специфічні сегменти ринку, адаптує товари і послуги під конкретні потреби. Він надає можливості крупним підприємствам виводити непрофільні функції на аутсорсинг. Сьогодні малий бізнес майже повністю задовольняє потреби населення у сфері побутових послуг населення, в торгівлі. З соціальної точки зору малий бізнес дозволяє оперативно створювати нові робочі місця навіть в кризових ситуаціях, частково компенсувати наслідки спаду в базових галузях, на крупних підприємствах. Надаючи робочі місця, вкінці кінців заробіток – малий бізнес знижує соціальну напругу і навантаження на ринок праці.

В сучасних умовах актуальною науковою і практичною проблемою стає дослідження ролі і місце малого бізнесу в процесах модернізації та інноваційного розвитку на регіональному рівні. В останні роки ці питання розглянуті в ряді досліджень українських науковців [1, 2]. Лазарева Є., Ляшенко В. аналізуючи інноваційну трансформацію регіональної економіки, слід особливо виділити мале підприємництво, як фактор рушійної сили інноваційного оновлення [3].

Ряд дослідників вказують на можливості малого бізнесу генерувати проривні інновації, а також встановлення зв'язків між науково-дослідними структурами та крупним бізнесом, а також на потенціал прискорення технологічної модернізації за рахунок надання малими фірмами інформаційних, консалтингових послуг, необхідних крупним підприємствам [4, 5, 6, 7, 8].

Питання о ролі малих підприємств в реформуванні економіки вивчалися і іншими дослідниками цієї проблеми. але загальний висновок, який вони роблять – значні можливості малого бізнесу в цій сфері на практиці використовуються слабо, в тому числі із-за пасивної, слабкої державної підтримки та недостатності інноваційних стимулів для підприємців.

Таким чином, ми бачимо, що в економічній науці багато говориться о значному потенціалі малого підприємництва, як фактору сприяючого модернізації економіки регіонів і країни в цілому. Підкреслюється, що він здатен зробити значний внесок в інноваційний розвиток, має значний вплив на диверсифікацію економіки, а також приймає участь в технологічному розвитку за рахунок генерації інновацій і надаючи різні послуги.

В той же час, в цих дослідженнях не в повній мірі зроблена оцінка фактичного місця та ролі малого бізнесу в економіці регіонів різних типів, не до кінця показано його фінансово-економічний стан, технологічні можливості, а також реальні його можливості та участі в модернізації. Крім того, мало вивчено взаємодію малого бізнесу з іншими секторами регіональної економіки, наприклад – розподіли факторів виробництва поміж ними. Все це не дозволяє адекватно оцінювати реальні можливості малого бізнесу в якості учасника модернізації, а також напрацьовувати найбільш результативні механізми та методи його стимулювання.

В роботах науковців Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень А.І. Бутенка, Н.Л. Шлафман, [1, 9], Д.А. Ісаченка [4, 5] наведені кількісні оцінки розвитку малого бізнесу та відмічається дуже високий рівень регіональної диференціації його розвитку на користь найбільш благополучних та економічно успішних регіонів країни. З цього можливо зробити висновок, що стан малого бізнесу визначається загальним рівнем економічного розвитку регіону, який в свою чергу має межу в своїх можливостях, як самостійний суб'єкт модернізації. При чому під тиском кризових явищ в економіці України міжрегіональна диференціація тільки посилюється.

Аналіз стану малого бізнесу в регіоні проведено нами на прикладі Одеської області. Це типовий аграрно-промисловий регіон зі складною економічною ситуацією, тут в останні роки відмічається зниження валового регіонального продукту.

Рецесія пояснюється погіршенням стану в традиційних галузях промисловості. Вони мають середні попитові і інвестиційні межі, резерви їх росту практично вичерпані. В цій ситуації стає необхідним модернізація регіональної економіки, насамперед, технологічне оновлення базових галузей і диверсифікація структури валового регіонального продукту.

Аналіз основних показників стану малого бізнесу в Україні¹ показує, що в діяльності малого бізнесу мають місце різнонаправлені тенденції. Монотонне збільшення чисельності суб'єктів підприємництва, не враховуючи останні три роки, повинно було б свідчити про активний розвиток малого бізнесу, але цей процес не співпадає з іншими показниками. Загальна чисельність малих підприємств в Одеській області на 10000 осіб наявного населення з 2000 р. по 2013 зросло майже в 2 рази. Причому в останні роки число мікропідприємств збільшувалось швидше, ніж малі підприємства в цілому. Але показники обсягів реалізованої продукції малих і мікропідприємств в 2013 році різко знизилась не пропорційно чи-

¹ Держстат України, 1998 – 2015 рр.

сельності суб'єктів малого підприємництва. З цього виходить, що діяльність малого бізнесу загальмувалась.

В якості роботодавця малий бізнес в 2013 році забезпечив робочими місцями в Україні більш 7400 тис. осіб. Динаміка цього показника була нестійкою. Так, найбільша чисельність зайнятих робітників на малих підприємствах була в 2003 році (2034,2) потім знижувалась, стабілізуючись в 2007-2009 роках, а потім знову зменшувалась*.

Таку тенденцію можна по'яснити наступним. В умовах економічного зростання малий бізнес, (як менш привабливий), роботодавці задіяли в своїй діяльності «дно» ринку праці, в основному людей з низькою кваліфікацією і мотивацією до праці, оскільки більш конкурентоздатні на ринку праці робітники, бажали влаштуватись в крупних підприємствах і організаціях з кращим рівнем оплати праці і соціальних гарантій. При спаді виробництва, в кризовий період малий бізнес акумулював частину персоналу, який вивільнився в крупному бізнесу.

Якщо співставити зайнятість в малому бізнесі і обсяги реалізованої продукції, то ми побачимо падіння ефективності праці – падіння чисельності персоналу меншими темпами ніж падіння обсягів реалізованої продукції. Поки ця тенденція не проявилась чітко, і поки неможливо сказати, чи зайняв малий бізнес ведучі позиції в країні.

Розподіл малих підприємств по видам економічної діяльності свідчить, що їх посередницька і торгова орієнтація виражена більш чітко. Майже чверть малих підприємств займаються торгівельною діяльністю та послугами по ремонту.

Майже 70% малих підприємств працюють в секторах економіки з мінімальним реальним матеріальним наповненням або взагалі без такого.

Ще біля 10% малих підприємств працюють в секторі будівництва, але і тут значна їх частина надають послуги з ремонту приміщень.

В сфері обробного виробництва задіяне трохи більше 10% малих підприємств. Тут домінують міні цеха і окремі виробничі лінії з декількома робітниками, які виробляють відносно не складну продукцію в основному на заказ (двері, вікна, металеві і дерев'яні вироби, меблі, сувеніри, оперативну поліграфію, харчові продукти і т.п.). В більшості це відносно примітивні виробництва зі зношеним фізично і морально обладнанням, низькою ефективністю праці. Навряд чи їх слід розглядати, як фактор модернізації економіки, оскільки їх інноваційно-технологічна складова мінімальна. Це підтверджується і розподілом малих підприємств і по обсягам реалізованої продукції: в транзакційному секторі формується більше 70% обороту малих підприємств (фактично за рахунок високої долі тінявого обороту цей показник може бути більшим).

В Одеській області серед малих підприємств домінують, як і в цілому по Україні, або організації сфери торгівлі, послуг, або невеликі виробництва працюючи з мінімальною інноваційною складовою. Продуктивність праці і заробітна плата в них низька, можливість росту і розвитку окреслені рамками попиту міста або регіону. Інакше кажучи, малий бізнес регіону

або займається торгівлею та посередництвом, або виробляє простішу продукцію, забезпечуючи потреби локальних ринків. Більшість малих підприємств не мають значного потенціалу росту, нездатні випускати складні види продукції і здійснювати імпортозаміщення. Мова йде про ті очікування від малого бізнесу на які наголошують дослідники цієї проблеми.

Розрахунок середнього обсягу реалізованої продукції одного малого підприємства в 2013р. в Україні дає показник 389 тис. грн. (при сумарному обсязі реалізованої продукції 670258,5 млн. грн. та 1727070 малих підприємств). Насправді обсяги реалізованої продукції середнього малого підприємства декілька більш, оскільки в складі малих підприємств враховані структури, які фактично в цьому році зупинили свою роботу. Але все одно обсяг реалізованої продукції передбачає фонд заробітної плати – 360 тис. грн. (для 10 робітників на рівні 3 тис. грн. в місяць). Навіть якщо і залишити чисельність і рівень заробітної плати працівникам (нами не наводиться матеріальні витрати та витрати на енергоносії та інше) то ж з цього видно, що малі підприємства не мають власних ресурсів для технологічного розвитку.

Безумовно, в малому бізнесі доля скритої та не врахованої заробітної плати значно вище наших розрахунків, наведених по офіційній статистиці. Але навіть з врахуванням цих обставин мотивація роботи в малому бізнесу дуже низька.

Показовим є розподіл малих підприємств по чисельності. Значна частина зареєстрованих підприємств в Одеській області (23%) взагалі не мають найманих працівників. Єдиним працюючим такого підприємства є власник. Фактично тут має місце самозайнятість. Біля 30% малих підприємств мають від 1 до 2 найманих працівників, ще 18 % і – від 3 до 4 найманих працівників. Тільки одна третина малих підприємств мають 5 і більше працівників. Це говорить про домінування мікробізнесу навіть з врахуванням того, що в малому бізнесу широко використовується тіньова зайнятість.

Певний інтерес при розгляді стану малого підприємництва представляє його матеріально-технічна база. Так в Одеській області серед видів економічної діяльності найбільшу фондоозброєність має зовсім не фондоємна сфера, а операції з нерухомістю. На цей вид діяльності приходиться близько 35% від загальної вартості основних фондів в той час, як в обробних виробництвах тільки до 10%. При чому на пасивну частину основних фондів приходиться майже 50% їх загальної вартості. Це свідчить, що частина основних фондів представлена тою нерухомістю, яку зміг придбати посередницький малий бізнес (офіси, торгівельні, складські приміщення), а обладнання і техніки не вистачає. Таким чином, технологічний стан малого бізнесу області не відповідає модернізаційним задачам, а загалом, реальний стан малого підприємництва Одеської області свідчить, що його сьогодні не можливо вважати в якості рушійної силою в економіці регіону, оскільки, як ми бачимо, його можливості обмежені.

Далі, виконаємо аналіз, наскільки пов'язана динаміка розвитку малого підприємництва з загальною ситуацією в економіці Одеської області. В якості основних показників стану економіки регіону та факторів, які впливають на стан малого бізнесу, нами використанні: динаміка ВРП області, динаміка промислового виробництва, чисельність населення.

В якості залежних узагальнюючих змінних, які характеризують стан малого бізнесу, нами використані наступні показники: обсяги виробництва малих підприємств; середньосписочна чисельність працюючих малих підприємств.

Матриця парних коефіцієнтів кореляції наведених показників представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Матриця парних коефіцієнтів кореляції показників розвитку малих підприємств (МП) в Одеській області

Показники	Обсяги виробництва МП	Середня чисельність працівників МП	Валовий регіональний продукт	Промислове виробництво	Чисельність населення
Обсяги виробництва МП	1	0,158	0,480	0,420	-0,284
Середня чисельність працівників МП	-	1	-0,461	-0,500	-0,758
Валовий регіональний продукт	-	-	1	0,786	-0,012
Промислове виробництво	-	-	-	1	-0,190
Чисельність населення	-	-	-	-	1

Аналіз результатів розрахунків показують, що відносно значимі коефіцієнти кореляції проглядаються між наступними показниками:

- ВРП - і обсягами виробництва малих підприємств (середньо позитивна кореляція);
- ВРП і середньосписочна чисельність зайнятих на малих підприємствах (середня відмінна кореляція);

- середньосписочна чисельність зайнятих на малих підприємствах і чисельність населення (сильно від'ємна кореляція).

Перший статистичний зв'язок при наявному числу ступенів свободи і критичного рівня не може вважатися доказаним, тому неможливо стверджувати, що зростання (збільшення) ВРП позитивно впливає на обсяги виробництва малих підприємств. Залежність же чисельності населення з економічними показниками є статистичним артефактом, зв'язок цих показників не має смислового економічного значення.

Від'ємна кореляція поміж ВРП і чисельністю зайнятих на малих підприємствах більш виражена. Як уже відмічалось, в умовах зниження ВРП і кризи регіональної економіки проходить перетік робітників, вивільнених з базових галузей економіки, в сектор малого підприємництва, а при його зростанні кадри повертаються з малого бізнесу в крупний. Статистичний зв'язок між цими показниками присутній.

Таким чином, динаміка розвитку малого бізнесу в регіоні мало пов'язана з загальноекономічними тенденціями в цілому. Обсяги виробництва підприємств в ВРП мають слабкий статистичний зв'язок. З цього можна заключити, що малий бізнес в економіці регіону відіграє скоріше компенсаційну роль і цим його участь в розвитку регіону обмежується. В цих умовах він не може стати значним фактором модернізації та технологічного оновлення в силу того, що він зорієнтований на посередницьку та торговельну діяльність, з слабкою матеріально-технічною базою, недостатнім рівнем розвитку малих промислових підприємств.

Для того, щоб переламати цю негативну тенденцію і реально включити малий бізнес в модернізаційні процеси необхідна трансформація регіональної політики його розвитку, в першу чергу – виробітку відповідних ціліпокладаючих установок. Якщо проаналізувати регіональні програми «Розвитку малого підприємництва» за попередні роки, то тут чітко прослідковується наступні цілі:

- збільшити частки продукції, яка виробляється малими підприємствами, в загальному об'ємі ВРП;
- збільшити кількість малих підприємств (в останні роки упор робиться на переробні підприємства);
- приростити кількість робочих місць, створених суб'єктами малого підприємництва;
- забезпечити стійке зростання об'ємів виробництва товарів, робіт та услуг.

З цього переліку видно, що в теперішній час влада стимулює головним чином створення нових малих підприємств незалежно від виду економічної діяльності, а також формальне збільшення долі малого бізнесу в економіці без врахування його якісного наповнення.

Стимулювання початку бізнесу за допомогою мікрофінансування дозволяє в основному підтримувати самозайнятих громадян. Такі суб'єкти бізнесу можуть займатися, як свідчить практика, дрібними побутовими послугами, торгівлею та іншими видами діяльності, від яких нема відчут-

ного вкладу в розвиток регіону. По суті, тут досягається не стільки економічні, скільки соціальні цілі. Ні в якому разі не припиняючи цього факту, оскільки тут досягається пом'якшення наслідків безробіття, все ж поряд з цим треба вирішувати питання серйозного розвитку інноваційного малого бізнесу, який здатен зробити відчутний внесок в досягнення цілей регіонального розвитку.

Показники, характеризуючи долю малого бізнесу в структурі регіональної економіки, можуть бути обманюючими, оскільки далеко не всяке їх зростання відображає прогресивні тенденції.

Як уже відмічалось, в малому бізнесі превалюють види діяльності, які не містять реального товарно-матеріального поновлення і не впливають на якісну перебудову господарського комплексу регіону, відходу від сировинної залежності і появи нових галузей і виробництва.

Більш того, бажання любою ціною збільшити долю малого бізнесу в ВРП може стимулювати невиправданий протекціонізм по відношенню до дрібних підприємців. Слід враховувати і те, що ефективність використання факторів виробництва, так, як наприклад, продуктивність праці в малому бізнесі, зараз нижче середнього по економіці. Тому застосовувати показники частки малого бізнесу в ВРП, в прибутку і в інвестиціях в якості цілей регіональної політики, можливо тільки з певною обережністю і при обов'язковому доповненні іншими показниками.

Враховуючи ці міркування, пропонується трансформувати систему цілей і задач підтримки малого бізнесу в Одеській області наступним чином. Необхідно ввести до складу цілей розвитку малого підприємництва складові, які характеризують розвиток малого бізнесу не в цілому, а в пріоритетних для модернізації регіональної економіки напрямки (обробній промисловості, імпорто-замінюючих виробництвах і т.п.). Частка саме цього малого бізнесу дозволить оцінити, наскільки малі підприємства можуть приймати участь в вирішенні ключових задач модернізації і технологічному розвитку регіону. Крім того, пропонується розглядати в якості однієї із цілей, частку малого бізнесу в загальних інвестиціях регіональної економіки, оскільки вони свідчать, по-перше, про бачення довгострокової перспективи підприємницької діяльності, по-друге, про поступовий перехід малого бізнесу в категорію середнього, формування так званих «фірм-галузей», які є важливими рушійними силами модернізації економіки, як регіону, так і країни в цілому. Така трансформація цілей регіональної політики підтримки малого бізнесу на регіональному рівні дасть змогу додати йому більш високу технологічну і інноваційну активність, зробити більш активним фактором модернізації економіки регіону.

Сформувавши цілі розвитку малого підприємництва, можливо запропонувати організаційно-економічну модель управління розвитком малого підприємництва, при чому кожна ціль має певний оціночний критерій, який буде мати кількісний критерій для порівняння з базовим (табл. 2).

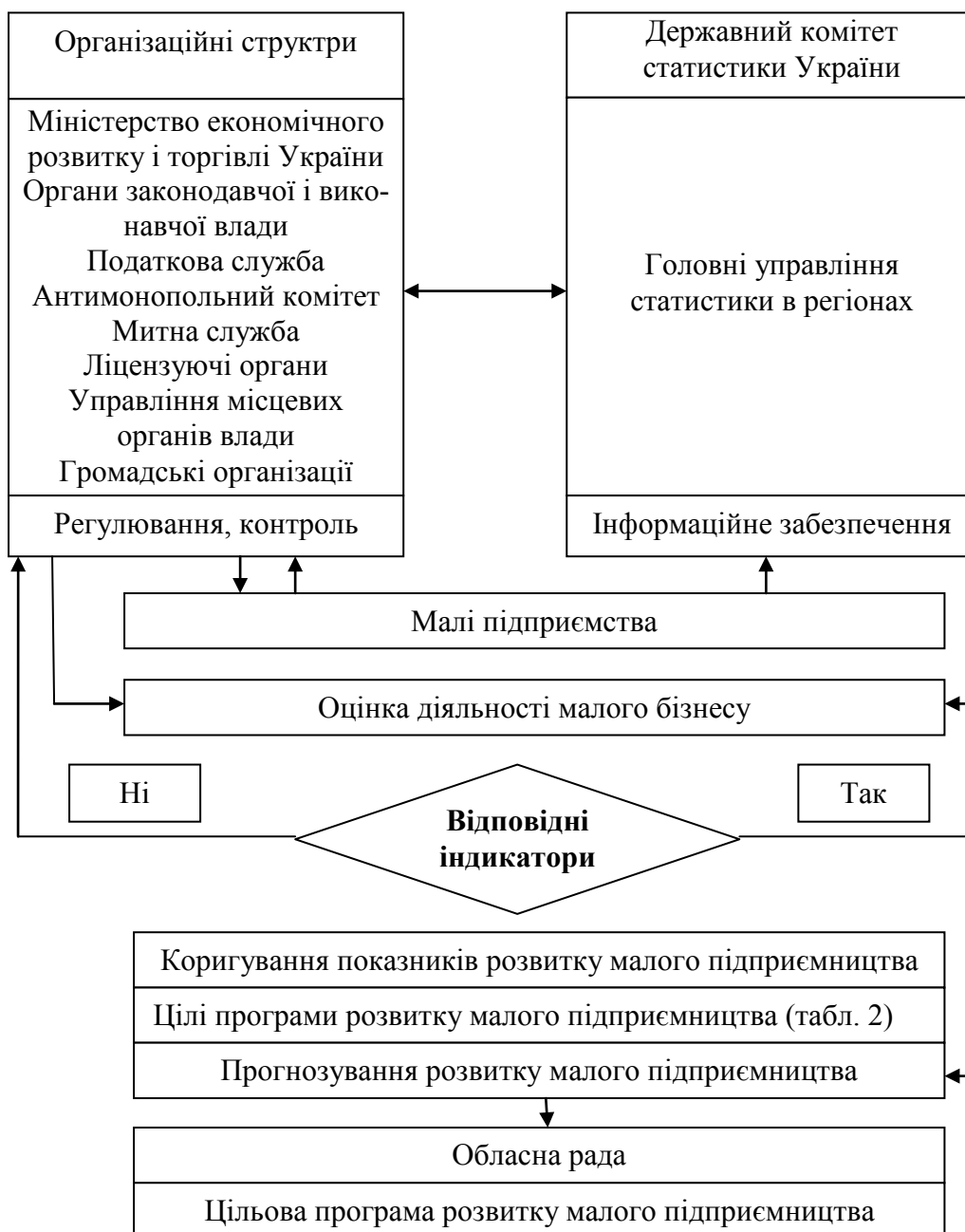
Таблиця 2

Цілі підтримки малого бізнесу на регіональному рівні

	Цілі	Обґрунтування цілі
1	Збільшення обсягу продукції, робіт, послуг підприємствами малого бізнесу	Базова ціль. Показує необхідність росту масштабів розвитку малого бізнесу
2	Збільшення обсягу продукції підприємств малого бізнесу ВРП	Узагальнююча характеристика ролі малого бізнесу в економіці регіону
3	Збільшення обсягу продукції підприємств малого бізнесу в загальному обсягу промислового виробництва	Оцінюється частка малого бізнесу не тільки в ВРП, але і в промисловому виробництві, що більш точно характеризує роль малого бізнесу в економіці регіону
4	Збільшення обсягу продукції, робіт, послуг підприємств малого бізнесу, працюючих в сфері обробної промисловості	Характеризує ступень розвитку найбільш прогресивного сегменту малого бізнесу
5	Збільшення частки продукції, робіт, послуг підприємств малого бізнесу, працюючих в сфері обробної промисловості	Характеризує ступень орієнтації цього сектору на реальне виробництво і розвиток більш прогресивного сектора економіки
6	Збільшення обсягу продукції, робіт, послуг підприємствами малого бізнесу, працюючих в пріоритетних для регіону напрямках економіки (обробні виробництва з високою долею доданої вартості, імпортозамінюючи виробництва, експортні виробництва)	Узагальнююча характеристика розвитку малого бізнесу, працюючого в пріоритетних сегментах регіональної економіки
7	Збільшення обсягу продукції, робіт, послуг підприємствами малого бізнесу в загальному об'ємі інвестицій	Характеризує перспективність та масштабність розвитку малого бізнесу, в тому числі в обробній промисловості

На підставі цих критеріїв встановлюється прогноз розвитку малого підприємництва з наступним формуванням та затвердженням цільової програмою його розвитку, загальна організаційно-економічна модель розвитку малого підприємництва представлена на рис. 1.

Рис. 1. Організаційно-економічна модель розвитку малого підприємництва

В сучасних умовах використання механізмів моделювання при розробці прогнозів розвитку малого підприємництва, їх подальшого висування в регіональні плани соціально-економічного розвитку дозволяє забезпечувати єдиний процес прийняття тактичних і стратегічних завдань розвитку регіону.

Література:

1. Бутенко А.І., Шлафман Н.Л., Лазарева Є.В. та інші. Зміцнення потенціалу малого підприємництва у забезпеченні сталого розвитку Українського Причорномор'я: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2014. – 113 с.
2. Лазарева Є.В. Методологічні аспекти формування інноваційної системи регіону: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. – 319 с.
3. Ляшенко В.І., Адамов Б.І., Амоша О.І. та інші. Середовище сприятливе до інновації: Монографія. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, АТД», 2008. – 165 с.
4. Исаченко Д.А. «Малые предприятия в экономике Украины»: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2006. – 164с.
5. Исаченко Д.А. Малі промислові підприємства в трансформаційній економіці регіону: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. – 406 с.
6. Бутенко А.І., Барабаш О.О., Карпінська Г.В. та інші. Стратегічні напрями розвитку підприємницького сектору України: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. – 345 с.
7. Бутенко А.І., Барабаш О.О., Бережна Т.Ф. та інші. Розвиток підприємництва в промисловості України: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. – 490 с.
8. Бутенко А.І., Сараєва І.М., Носова Н.І. Рівень потенціалу малого підприємництва в Одеському регіоні та напрямки активізації його використання: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2013. – 111 с.
9. Лазарева Є.В., Бутенко А.І. Інноваційна спроможність суб'єктів підприємницької діяльності: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2007. – 108 с.

Abstracts

Burkinskiy B.V.

Role of small business in reforming region economic

In article displayed role of small business in the socio-economic development of the region and offered corrected targets of development programs small business for more active involvement its in the processes of economic modernization.